

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

Hadis Kitaplarında Bulunan Kitâbü't-Tefsirler

Giriş

Tefsir, Kur'ân-ı Kerim âyetlerini açıklamayı ve yorumlamayı ifade eden bir terim olup, aynı zamanda Kur'ân âyetlerini yorumlama ilminin ve bu alandaki eserlerin de ortak adıdır.

Sözlükte “açıklamak, beyan etmek” anlamındaki فسر “f-s-r” kökünden türeyen tefsir, “açıklamak, ortaya çıkarmak, kelime veya sözdeki kapalılığı gidermek” demektir. Beyan etmek anlamındaki tefsir kelimesinin çoğulu tefsîrât, bu alanda yazılan eserlere verilen isim olarak ise tefâsîrdir. Tefsiri, çeşitli tanımları bir araya getirerek şöylece tarif etmek mümkündür:

“Sarf, nahiv ve belâgat gibi dil bilimlerinden; esbâb-ı nüzûl, nâsih-mensûh, muhkem-müteşâbih gibi Kur'ân ilimlerinden; hadis ve tarih gibi rivâyet ilimlerinden; mantık ve fıkıh usulü gibi yöntem bilimlerinden yararlanılarak Kur'ân'ın manalarının açıklanmasını ve ondan hüküm çıkarılmasını öğreten ilim.”

Bu tanımla, Kur'ân-ı Kerim'in dışındaki başka eserlerin yorumu kapsam dışında tutulmuş ve tefsirin mutlaka bir dayanağının olmasına, tefsir işini yapacak kişinin başta dil ve Kur'ân ilimleri olmak üzere pek çok konuda bilgisinin bulunmasına vurgu yapılmıştır.

Tefsiri, “Allah'ın Kur'ân-ı Kerim'deki muradını beşerin gücü oranında bulmaya yardımcı olan bir ilim dalı” şeklinde kısaca tarif etmek de mümkündür. İmam Mâtürîdî'ye göre ise tefsir, “Kur'ân lâfzı ile kastedilenin ne olduğunu kesin olarak bildirmek ve Allah üzerine, lâfızdan kastettiği anlamın o olduğu hususunda şahitlikte bulunmaktır. Bu manayı kesinlikle bildiren bir delil ortaya konursa, bu sahih bir tefsirdir. Aksi takdirde yapılan iş re'y ile tefsir olur ki, bu yasaklanmıştır.”

Kur'ân-ı Kerim'in yorumu hakkında tefsir kelimesi ile yakın anlamda kullanılan diğer bir kelime de “te'vil”dir. Terim olarak te'vil, “Allah'ın Kur'ân lâfzında açık olmayan muradını, kelâmın akışına, Kitap ve Sünnet'e uygun düşecek tarzda, ilgili lâfzın muhtemel manalarından çıkararak açıklamak” demektir.

Kur'ân'ın yorumlanması anlamında tefsir kelimesi ilk dönemlerden itibaren kullanılmıştır. Kur'ân-ı Kerim'de “açıklama” manasında Furkan suresinde (25/33) geçen tefsir kelimesi, hadis kaynaklarında da birçok rivâyette yer alır. Sahâbe de tefsir kelimesini, Kur'ân'ın ve Tevrat'ın yorumu için kullanmıştır.

Hız. Ömer ribâ (faiz) âyetinden söz ederken, Rasûl-i Ekrem'in bu âyeti tefsir etmeden vefat ettiğini bildirir (İbn Mâce, Ticârât 58). Ebû Hüreyre, Ehl-i Kitab'ın Tevrat'ı İbrânice okuduğunu ve Müslümanlar için onu Arapça olarak

“açıkladığını” söylerken, “tefsir” kelimesine yer verir (Buhârî, Tefsir 2/11, İ’tisâm 25, Tevhid 51). İbn Abbas’tan gelen bir rivâyete göre Rasûlullah, iman konularını yanına gelen bir topluluğa “tefsir” etmekteydi (Müslim, İman 23; benzer rivâyetler için bkz. Nesâî, İman 25, Eşribe 54; Ebû Dâvud, Eşribe 7).

Tefsir kelimesi, Tâbiîn döneminden başlayarak, Kur’ân’ın yorumu için telif edilen kitaplar için de kullanılmıştır.*

Hadis Kitaplarının Bir Bölümü Olarak Kitâbü’t-Tefsirler

Kur’ân-ı Kerim’i ilk defa açıklayan Hz. Peygamber olduğundan, tefsir ilminin ilk kaynakları, onun sözlerini ve uygulamalarını tespit etmeyi amaçlayan ilk hadis derlemeleri içinde aranmıştır. Çünkü genel kabule göre tefsir ilmi, hadis ilminin bir dalı olarak doğup daha sonra bağımsız hale gelmiştir. Rasûl-i Ekrem ve sahâbeden aktarılan tefsirle ilgili rivâyetler II/VIII. yüzyılda Şu’be b. Haccac, Abd b. Humeyd, Vekî b. Cerrah, Süfyan b. Uyeyne, Ravh b. Ubâde, Yezid b. Harun es-Sülemî ve Abdürrezzak es-San’ânî gibi muhaddisler tarafından hadis kitaplarında derlenmiş, ardından müstakil eserler kaleme alınmıştır.

Son dönemlerde Buhârî’nin kaynaklarını ve erken dönem tefsir literatürünü inceleyen Fuat Sezgin ile elli sahâbinin hadisleri yazıyla tespit ettiğini ya da kendilerinden yazılı olarak nakledildiğini gösteren Muhammed Mustafa el-A’zamî gibi araştırmacıların çalışmaları, İslâm’da tefsirle ilgili rivâyetlerin kayda geçirilmesinin, söz konusu hadis derlemelerinden önce başladığını göstermektedir.

Konularına göre tasnif edilen pek çok hadis kitabının muhtevasında aynı zamanda Kur’ân tefsirine ait bölümlerin bulunduğu dikkat çekmektedir. Sözgelimi Kütüb-i Sitte adı verilen altı muteber hadis kitabından üçünde yani Buhârî, Müslim ve Tirmizî’nin kitaplarında tefsir kitapları/ bölümleri yer almaktadır. Bu anlamda Buhârî (ö. 256/870) bir ilktir ve Buhârî’nin *Sahîh*’inden evvelki Sünen (hadis) kitaplarının babları arasında tefsir diye ayrılmış bir kısım bulunduğunu bilmiyoruz. Hatta bünyesinde barındırdığı bir takım özellikler sebebiyle Buhârî’nin bu bölümü benzerlerinden oldukça farklı karakteristik bir yapı arz etmektedir. Çünkü Buhârî *Sahîh*’inin mezkur faslındaki malzemesiyle kendinden evvel meydana getirilen müstakil tefsir kitaplarından ve takipçilerinden tamamıyla ayrılmaktadır. Onun bu söz konusu ayrılığı, bablarının malzemesinin kemiyetinde değil, tamamıyla bir hadis kitabı hüviyetini kaybederek geniş ölçüde filolojik malumat ihtiva etmiş olmasındandır.

Buhârî’nin kendinden daha evvelki tefsir kitaplarıyla müşterek olan bu kısmının, diğerlerine hiç benzemeyen bir tarafı vardır. Diğer kaynaklar kendilerinden evvelki otoritelerden almış oldukları bu izahları isnadlarla vasl ettikleri yani senedleriyle zikrettikleri halde, Buhârî hemen hemen daima senedleri haz-

* → Tefsirle ilgili daha ayrıntılı bilgi edinmek için *Diyanet İslâm Ansiklopedisi (DİA)* “Tefsir” maddesini dikkatlice okumalısınız.

fedip, isnada sadece o izahın sahibi olan sahâbe, tâbiîn ve tâbiünden sonra gelenlerin ismini bırakır. Fuat Sezgin, tefsir bölümünde çok sayıda yer alan, büyük bir yekûn teşkil eden ve isnadsız (muallâk) olarak nakledilen bu açıklamaları, Buhârî'nin rivâyet hakkını/iznini elde edemediği kitaplardan aldığını düşünmektedir.

Buhârî'nin tefsir kitabında bulunan lugavî/filolojik izahların önemli bir kısmı 4 büyük filologdan alınmıştır: Bunlar Ebû Ubeyde Ma'mer b. el-Müsennâ, Ferrâ, en-Nadr b. Şümeyl ve Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm'dır.*

Hiz. Peygamber'in Tefsiri

Kur'ân-ı Kerim'in ilk müfessirinin Hiz. Peygamber olduğu noktasında bir görüş birliği vardır. Tefsiri ondan ashâb-ı kiram almış, ashâb da bu bilgileri tâbiîne aktarmıştır. Muteber hadis kaynakları Rasûlullah'a, ashâba ve tâbiînin önde gelenlerine ait Kur'ân tefsirlerini bir araya getirmiştir. Bu kaynaklara baktığında, Rasûl-i Ekrem'in Kur'ân tefsirinin muhtelif şekillerde ortaya çıktığı görülür.

Rasûlullah yer yer ashâbın yanlış anlama ve yorumlamalarını tashih etmekte, zaman zaman doğrudan bir âyeti veya sûreyi yorumlamakta veya kapalı bir noktasını açıklamakta, bazen de sorulara cevap mahiyetinde Kur'ân-ı Kerim'i tefsir etmektedir. Âyetteki kapalılığın giderilmesi, bilinmeyen bir kelimenin izahı, âyetin âyetle tefsir edilmesi, âyetle anlatılan bir olaya dair ayrıntı verilmesi, bu tefsir şekillerindendir.

Tefsir için kaynak olarak sadece Kur'ân-ı Kerim'i, Resûl-i Ekrem'in sünnetini, sahâbeyi ve sahâbeden faydalanan nesli esas alan ve "me'sûr tefsir" diye de adlandırılan rivâyet tefsiri yaklaşımına göre müfessir bu yollarla gelen bilgiyle yetinir ve Kur'ân'ı bu kaynaklara dayanarak yorumlar. Şüphesiz Kur'ân'ın en iyi müfessiri Kur'ân'ın kendisi ve Allah Rasûlü'dür. Sahâbe ise vahiy döneminde yaşadığı, âyetlerin kimler hakkında ne zaman indiğini gözlemlediği, Resûl-i Ekrem'in Kur'ân tefsirini işittiği ve Kur'ân'ın getirdiği hükümlerin uygulamasını gördüğü için tefsirde önemli bir kaynaktır. Rivâyet tefsirlerinin en temel kaynağı hadis mecmualarıdır. Rivâyet tefsirini ideal yöntem olarak kabul edenlere göre bunun ötesine geçmek doğru değildir.

Hiz. Peygamber'in Kur'ân'ın ne kadarını tefsir ettiği hususuyla ilgili iki görüş bulunmaktadır:

Âlimlerden bir kısmı Rasûl-i Ekrem'in Kur'ân-ı Kerim'in tamamını tefsir etmediği noktasında birleşmektedir. Hiz. Âişe'den nakledilen: "Peygamber, Cibril'in kendisine öğrettiği sayılı âyet dışında Allah'ın kitabından herhangi bir şey

* → Konuyla ilgili detaylar için Prof.Dr. M.Fuad Sezgin tarafından hazırlanan *Buhârî'nin Kaynakları* (Kitâbiyat Yayınları, Ankara 2000) adlı eserden istifade etmelisiniz.

tefsir etmezdi.” şeklindeki rivâyet (Taberî, I, 79, 83; İbn Kesir, I, 18) bu görüşü desteklemektedir.

İbn Teymiyye’nin dile getirdiği, kaynağı Taberî’ye (I, 82-83) ve öncesine kadar giden diğer görüşe göre Rasûl-i Ekrem, Kur’ân-ı Kerim’in tamamını veya tamamına yakını ashâbına açıklamıştır. Eğer böyle olmasaydı, Allah’ın kendisine verdiği tebyin (açıklama) görevinin (Nahl, 16/44, 64) bir anlamı kalmazdı (Mukaddime, s. 63). Sahâbîlerin bir kısmından gelen, Kur’ân’ın on âyetini Hz. Peygamber’den öğrenmedikçe diğer on âyete geçmedikleri yolundaki rivâyetler ve onların: “Biz Kur’ân’ı ilim ve amel olarak birlikte öğrendik.” şeklindeki ifadeleri (Ahmed, Müsned, V, 410; Hâkim, I, 557; Taberî, I, 74-75) bunun delilini oluşturmaktadır.

Bu son yaklaşım, ilk anda kuşatıcı bir bakış gibi algılansa da, tefsirin miktarını gösterme bakımından somut bir delile dayanmadığı için teorik bir görüş niteliğinde kalmaktadır. Zira gerek bu fikre meylettiği hissedilen Taberî’nin, gerekse bu görüşü açık biçimde ileri süren İbn Teymiyye’nin eserleri üzerinde yapılan çalışmalar, Kur’ân’ın her âyetiyle ilgili en az bir hadisin bulunduğunu ortaya koyacak nitelikte değildir. Ayrıca hadis kaynakları ve bunlardan faydalanılarak yazılan rivâyet tefsirleri, isnâdı Rasûlullah’a ulaşan fazla rivâyet kaydedememiştir. Dolayısıyla Kur’ân-ı Kerim’in tamamının Hz. Peygamber tarafından tefsir edildiği görüşü bir faraziye den ibaret kalmaktadır.*

Hiz. Peygamber’in Tefsirine Dair Örnekler

- عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ (الَّذِينَ يَجْتَنِبُونَ كَبَائِرَ الْإِثْمِ وَالْفَوَاحِشَ إِلَّا اللَّمَمَ) قَالَ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ «إِنْ تَغْفِرَ اللَّهُمَّ تَغْفِرْ جَمًّا وَأَيُّ عَبْدٍ لَكَ لَا أَلَمًا» .

İbn Abbâs’ın naklettiğine göre, “Onlar, ufak tefek kusurları dışında, büyük günâhlardan ve çirkin işlerden uzak duran kimselerdir.” (Necm sûresi, 53/32) ayeti hakkında Hz. Peygamber şöyle söylemiştir: “Allah’ım bağışlarsan çok bağışlarsın, senin hangi kulun ufak tefek kusurlarda bulunmamıştır?”¹

- عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا - أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ «(يَوْمَ يَقُومُ النَّاسُ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ) حَتَّى يَغِيبَ أَحَدُهُمْ فِي رَشْحِهِ إِلَى أَنْصَافِ أُذُنَيْهِ»

* → Hiz. Peygamber’in Kur’ân’ı tefsiri konusunda somut örnekler için Taberî’nin *Câmi’ul-beyân an te’vîli âyi’l-Kur’ân’ı* (Tefsîru’t-Taberî) ve Süyûtî’nin *ed-Dürri’l-mensûr*’u gibi Rivâyet Tefsirleri’ne bakmalısınız.

¹ Tirmizi, Tefsîru’l-Kur’ân, 53, no: 3284.

Abdullah b. Ömer'in söylediğine göre, Peygamber (s.a.), “İnsanlar (hesap için) âlemlerin Rabbi dîvânında durdukları gün...” âyeti hakkında şu açıklamayı yapmıştır: O zaman öyle terleyecekler ki, onlardan herhangi biri iki kulağının yan yerine kadar kendi teri içinde kaybolacaktır.”²

• عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خَرَجَ عَلَى أَبِي بَنِي كَعْبٍ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ « يَا أَبُي ». وَهُوَ يُصَلِّي فَالْتَفَتَ أَبُو بَنِي كَعْبٍ وَصَلَّى أَبُو بَنِي كَعْبٍ ثُمَّ انْصَرَفَ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ السَّلَامُ عَلَيْكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ . فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ « وَعَلَيْكَ السَّلَامُ مَا مَنَعَكَ يَا أَبُي أَنْ تُجِيبَنِي إِذْ دَعَوْتُكَ ». فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنِّي كُنْتُ فِي الصَّلَاةِ . قَالَ « أَفَلَمْ تَجِدْ فِيمَا أَوْحَى اللَّهُ إِلَيَّ أَنْ (اسْتَجِيبُوا لِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ إِذَا دَعَاكُمْ لِمَا يُحْيِيكُمْ) » . قَالَ بَلَى وَلَا أَعُوذُ إِلَّا بِشَاءِ اللَّهِ . قَالَ « تُحِبُّ أَنْ أُعَلِّمَكَ سُورَةً لَمْ يَنْزِلْ فِي التَّوْرَةِ وَلَا فِي الْإِنْجِيلِ وَلَا فِي الزَّبُورِ وَلَا فِي الْفُرْقَانِ مِثْلَهَا ». قَالَ نَعَمْ يَا رَسُولَ اللَّهِ . قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ « كَيْفَ تَقْرَأُ فِي الصَّلَاةِ ». قَالَ فَقَرَأْتُ أَمْ الْقُرْآنَ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ « وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ مَا أَنْزَلْتُ فِي التَّوْرَةِ وَلَا فِي الْإِنْجِيلِ وَلَا فِي الزَّبُورِ وَلَا فِي الْفُرْقَانِ مِثْلَهَا وَإِنَّمَا سَبَّعَ مِنَ الْمَثَانِي وَالْقُرْآنَ الْعَظِيمَ الَّذِي أُعْطِيْتُهُ » .

Ebû Hüreyre'nin anlattığına göre Rasûlullah (s.a.), namaz kılan Übey b. Ka'b'ın yanına vardı ve “Ey Übey” dedi. Übey yüzünü çevirip baktı fakat ona cevap vermedi. Ama namazını kısa kesip bitirdi ve Rasûlullah'a (s.a.) yöneldi; “Selâm olsun sana ey Allah'ın Rasûlü!” dedi. Rasûlullah (s.a.) da “Sana da selâm olsun!” diyerek ona karşılık verdi ve “Sana seslendiğimde niçin cevap vermedin?” diye sordu. Übey de: “Ey Allah'ın Rasûlü, namazdaydım.” dedi.

Rasûlullah: “Allah'ın bana vahyettiği şeyde (Kur'ân' da): “Ey iman edenler, size hayat verecek şeye sizi çağırdığı zaman, Allah ve elçisinin çağırısına uyun!” (Enfal, 8/24) emrini görmedin mi? dediğinde Übey: “Evet gördüm” dedi ve “İnşallah bir daha bu hatayı tekrar etmem.” dedi.

Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurdu:

“Sana ne Tevrat'ta, ne İncil'de, ne Zebur'da, ne de Kur'ân'da bir benzeri indirilmemiş olan bir sûreyi öğretmemi ister misin?”

² Buhârî, Tefsir, (Mutaffifin) 1, no: 4938.

Übey de evet ey Allah'ın Rasûlü deyince, Rasûlullah (s.a.): “*Namazda nasıl okursun?*” diye sordu. Übey: “Ümmül Kur’ân’ı (Fatiha sûresini) okudu. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.) şöyle söyledi:

“*Canım elinde olan Allah’a yemin ederim ki, onun gibisi ne Tevrat’ta, ne İncil’de, ne Zebur’da, ne de Kur’ân’da indirilmiştir. O tekrarlanan yedi ayet olup, bana verilen yüce Kur’ân’dan bir parçadır.*”³

- عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ لَمْ أَزَلْ حَرِيصًا أَنْ أَسْأَلَ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ عَنِ الْمَرْأَتَيْنِ مِنَ أَزْوَاجِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اللَّتَيْنِ قَالَ اللَّهُ هُمَا (**إِنْ تَتُوبَا إِلَى اللَّهِ فَقَدْ صَغَتْ قُلُوبُكُمَا**) وَسَاقَ الْحَدِيثَ وَقَالَ فِيهِ فَأَعْتَزَلَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نِسَاءَهُ مِنْ أَجْلِ ذَلِكَ الْحَدِيثِ حِينَ أَفْشَتْهُ حَفْصَةُ إِلَى عَائِشَةَ تِسْعًا وَعِشْرِينَ لَيْلَةً . قَالَتْ عَائِشَةُ وَكَانَ قَالَ « مَا أَنَا بِدَاخِلٍ عَلَيْهِنَّ شَهْرًا » . مِنْ شِدَّةِ مَوْجِدَتِهِ عَلَيْهِنَّ حِينَ حَدَّثَهُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ حَدِيثَهُنَّ فَلَمَّا مَضَتْ تِسْعٌ وَعِشْرُونَ لَيْلَةً دَخَلَ عَلَى عَائِشَةَ فَبَدَأَ بِهَا فَقَالَتْ لَهُ عَائِشَةُ إِنَّكَ قَدْ كُنْتَ آتَيْتَ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَنْ لَا تَدْخُلَ عَلَيْنَا شَهْرًا وَإِنَّا أَصْبَحْنَا مِنْ تِسْعٍ وَعِشْرِينَ لَيْلَةً نَعُدُّهَا عَدَدًا فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ « الشَّهْرُ تِسْعٌ وَعِشْرُونَ لَيْلَةً »

İbn Abbas şöyle demiştir: “Öteden beri Ömer b. Hattab’a; Allah’ın kendileri hakkında: “*(Ey Peygamber eşleri!) Eğer siz ikiniz tevbe ederseniz, ne iyi. Çünkü kalpleriniz kaydı.*” (Tahrim, 66/4) buyurduğu Rasûlullah’ın (s.a.) o iki hanımı hakkında soru sormayı arzu ediyordum.”

Ravi ilgili hadisi nakletti; bu hadiste şöyle deniliyor:

“Hafsa, Rasûlullah’ın kendisine söylediği bu sırrı Âişe’ye ifşa edince (söyleyince), Rasûlullah (s.a.), yirmi dokuz gece hanımlarından uzaklaştı.”

Âişe diyor ki: “Allah, olanları haber verince, Rasûlullah hanımlarına olan öfkesinden: ‘*Bir ay süreyle onların yanına girmeyeceğim!*’ demişti.

Yirmi dokuz gece geçince, Âişe’nin yanına girdi ve (tekrar görüşmeye) ondan başladı. Bunun üzerine Âişe ona şöyle demişti: “Ey Allah’ın Rasûlü! Sen, bizim yanımıza bir ay girmeyeceğine yemin etmiştin! Biz günleri sayıyoruz, bu gün yirmi dokuz gece oldu.” Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.):

“*Bir ay yirmi dokuz gecedir.*” buyurdu.⁴

³ Tirmizi, Fezâilü’l-Kur’ân, 1, no: 2875. Ayrıca bkz. Nesâî, İftitah 26, no: 914.

⁴ Nesai, Sıyâm, 14, no: 2134.

- عَنْ مُطَرِّفٍ عَنْ أَبِيهِ أَنَّهُ انْتَهَى إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ يَقُولُ (**أَهَاكُمُ التَّكَاثُرُ**) قَالَ « يَقُولُ ابْنُ آدَمَ مَالِي مَالِي وَهَلْ لَكَ مِنْ مَالِكَ إِلَّا مَا تَصَدَّقْتَ فَأَمْضَيْتَ أَوْ أَكَلْتَ فَأَفْنَيْتَ أَوْ لَبِستَ فَأَبْلَيْتَ » .

Abdullah b. Şihhîr, Peygamber'in (s.a.) meclisine vardığı zaman Rasûlullah şöyle diyordu: “Çoğalma derdi sizi şüphesiz oyalıyor.” (Tekâsür, 102/1) “İnsanoğlu ‘Malım, malım!’ der. Oysa senin malından sana kalan, ancak sadaka vererek (âhirete) gönderdiğin veya yiyip tükettiğin ve giyip eskittiğin şeydir.”⁵

- عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ قَالَ جَاءَ حَبْرٌ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ يَا مُحَمَّدُ أَوْ يَا أَبَا الْقَاسِمِ إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى يُنْسِكُ السَّمَوَاتِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ عَلَى إصْبَعٍ وَالْأَرْضِينَ عَلَى إصْبَعٍ وَالْجِبَالَ وَالشَّجَرَ عَلَى إصْبَعٍ وَالْمَاءَ وَالْثَرَى عَلَى إصْبَعٍ وَسَائِرَ الْخَلْقِ عَلَى إصْبَعٍ ثُمَّ يَهْرُثُنَّ فَيَقُولُ أَنَا الْمَلِكُ أَنَا الْمَلِكُ . فَضَحِكَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ تَعَجُّبًا مِمَّا قَالَ الْحَبْرُ تَصَدِيقًا لَهُ ثُمَّ قَرَأَ (**وَمَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ وَالْأَرْضُ جَمِيعًا قَبْضَتُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَالسَّمَوَاتُ مَطْوِيَّاتٌ بِيَمِينِهِ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى عَمَّا يُشْرِكُونَ**)

İbn Mes'ud şöyle dedi:

“Bir âlim Peygamber'e (s.a.) gelerek şöyle dedi: “Ey Muhammed!” veya “Ey Ebû'l-Kâsım! Şüphesiz ki, Allah Teâlâ kıyamet gününde gökleri bir parmak üstünde, yerleri bir parmak üstünde, dağlarla ağaçları bir parmak üstünde, su ile toprağı bir parmak üstünde, diğer mahlûkatı da bir parmak üstünde tutacak; sonra onları sallayarak: “Melik benim, Melik benim!” buyuracaktır.”

“Bunun üzerine Resûlullah (s.a.) bu âlimin söylediğine şaşarak güldü ve onu tasdik ederek şu âyeti okudu:

“Onlar Allah'ı hakkıyla tanıyıp bilemediler. Kıyamet günü bütün yeryüzü O'nun tasarrufundadır. Gökler O'nun eliyle dürülmüş olacaktır. O, müşriklerin ortak koşmalarından yüce ve münezzehtir.” (Zümer, 39/67).⁶

⁵ Tirmizi, Zühd, 31, no: 2342.

⁶ Müslim, Sıfatü'l-Münâfikîn, 19, no: 7046.

- سَمِعْتُ سَهْلَ بْنَ سَعْدٍ السَّاعِدِيِّ يَقُولُ شَهِدْتُ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَجْلِسًا وَصَفَ فِيهِ الْجَنَّةَ حَتَّى انْتَهَى ثُمَّ قَالَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي آخِرِ حَدِيثِهِ « فِيهَا مَا لَا عَيْنٌ رَأَتْ وَلَا أُذُنٌ سَمِعَتْ وَلَا خَطَرَ عَلَى قَلْبِ بَشَرٍ ». ثُمَّ اقْتَرَأَ هَذِهِ الْآيَةَ (تَتَجَافَى جُنُوبُهُمْ عَنِ الْمَضَاجِعِ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ خَوْفًا وَطَمَعًا وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنفِقُونَ * فَلَا تَعْلَمُ نَفْسٌ مِمَّا أُخْفِيَ لَهُمْ مِنْ قُرَّةِ أَعْيُنٍ جَزَاءُ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ)

Sehl b. Sa'd es-Sâidî şöyle dedi:

“Rasûlullah’ın (s.a.) cenneti anlattığı bir mecliste bulundum, sözünü tamamlarken: “Orada hiç bir gözün görmediği, hiçbir kulağın işitmediği ve hatta insan kalbinden bile geçmeyen şeyler vardır.” buyurdu ve peşinden şu âyeti okudu:

“Korkuyla ve umutla Rablerine yalvarmak üzere vücutları yataklardan uzak kalır ve kendilerine verdiğimiz rızıktan Allah yolunda harcarlar. Yaptıklarına karşılık olarak onlar için ne mutluluklar saklandığını hiç kimse bilemez.” (Secde, 32/17).”⁷

- عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ فَقَالَ حَدَّثَنَا أَبِي بْنُ كَعْبٍ أَنَّهُ سَمِعَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ (لَا تُؤَاخِذْنِي بِمَا نَسِيتُ وَلَا تُرْهِقْنِي مِنْ أَمْرِي عُسْرًا) قَالَ « كَانَتْ الْأُولَى مِنْ مُوسَى نِسْيَانًا »

İbn Abbas- Übey b. Ka'b tarikiyle rivâyet edildiğine göre Übey, Rasûlullah'ın (s.a.):

“Musa dedi ki: ‘Unuttuğum şeyden dolayı beni sorumlu tutma, işimde bana güçlük çıkarma.’ âyeti (Kehf, 18/73) hakkında: “Musa’nın bu ilk muhalefeti dalgalılık eseri idi.” dediğini işitmiştir.⁸

- عَنْ عَدِيِّ بْنِ حَاتِمٍ أَنَّهُ سَأَلَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ قَوْلِهِ تَعَالَى (حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ) قَالَ « هُوَ سَوَادُ اللَّيْلِ وَبَيَاضُ النَّهَارِ »

Adiy b. Hâtim, Rasûlullah’a (s.a.): “Beyaz iplik siyah iplikten ayırt edilmeye kadar...” âyetinin (Bakara, 2/187) ne anlama geldiğini sorduğunda o şöyle buyurmuştur:

⁷ Müslim, Cennet 5, no: 7135.

⁸ Buhârî, Eymân ve'n-Nüzûr, 15, no: 6672.

“O, gecenin karanlığı ve gündüzün aydınlığıdır.”⁹

- عَائِشَةُ قَالَتْ لَمَّا نَزَلَتْ (وَأَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ) قَامَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى الصَّفَا فَقَالَ « يَا فَاطِمَةُ بِنْتُ مُحَمَّدٍ يَا صَفِيَّةُ بِنْتُ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ يَا بِنِي عَبْدِ الْمُطَّلِبِ لَا أَمْلِكُ لَكُمْ مِنْ اللَّهِ شَيْئًا سَلُونِي مِنْ مَالِي مَا شِئْتُمْ »

Âişe'nin söylediğine göre, “Sen en yakın akrabalarını uyar!” âyeti (Şuarâ, 26/214) nâzil olunca Rasûlullah (s.a.) Safâ tepesi üzerine çıkarak şöyle buyurdular:

“Ey Muhammed’in kızı Fâtıma! Ey Abdülmuttalib’in kızı Safiyye! Ey Abdülmuttalib oğulları! Allah katında sizi (kurtarmak) için hiç bir şey yapamam! Ama malımdan dilediğinizi isteyin.”¹⁰

- عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ فِي قَوْلِهِ تَعَالَى (لَا تُحَرِّكْ بِهِ لِسَانَكَ لِتَعْجَلَ بِهِ) قَالَ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُعَالِجُ مِنَ التَّنْزِيلِ شِدَّةً ، وَكَانَ مِمَّا يُحَرِّكُ شَفَتَيْهِ - فَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ فَأَنَا أُحَرِّكُهُمَا لَكُمْ كَمَا كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُحَرِّكُهُمَا . وَقَالَ سَعِيدٌ أَنَا أُحَرِّكُهُمَا كَمَا رَأَيْتُ ابْنَ عَبَّاسٍ يُحَرِّكُهُمَا . فَحَرَّكَ شَفَتَيْهِ - فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى (لَا تُحَرِّكْ بِهِ لِسَانَكَ لِتَعْجَلَ بِهِ إِنَّ عَلَيْنَا جَمْعَهُ وَقُرْآنَهُ) قَالَ جَمَعَهُ لَهُ فِي صَدْرِكَ ، وَتَقْرَأُهُ (فَإِذَا قَرَأْتَهُ فَاتَّبِعْ قُرْآنَهُ) قَالَ فَاسْتَمِعَ لَهُ وَأَنْصَتَ (ثُمَّ إِنَّ عَلَيْنَا بَيَانَهُ) ثُمَّ إِنَّ عَلَيْنَا أَنْ تَقْرَأَهُ . فَكَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَعْدَ ذَلِكَ إِذَا أَتَاهُ جِبْرِيلُ اسْتَمَعَ ، فَإِذَا انْطَلَقَ جِبْرِيلُ قَرَأَهُ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَمَا قَرَأَهُ

İbn Abbas, “Onu (vahyi) çarçabuk almak için dilini kımıldatma!” âyetinin (Kıyamet, 75/16) tefsiri hakkında şöyle demiştir:

“Rasûlullah (s.a.), indirilen âyetlerden dolayı güçlük çeker ve (ezberlemek için) dudaklarını kımıldatırdı.”

Bunu söylerken İbn Abbas: “İşte bak Rasûlullah dudaklarını nasıl kımıldatıyor idiyse, ben de size öylece kımıldatıyorum.” dedi. (Râvilerden) Saîd de: “İşte ben de size tıpkı İbn Abbas’ın dudaklarını kımıldattığını gördüğüm gibi dudaklarımı hareket ettiriyorum.” dedi ve onları kımıldattı.

⁹ Nesai, Sıyâm 29, no: 2171.

¹⁰ Müslim, İman 350, no: 503. Ayrıca bkz. Buhârî, Menâkıb 13, no: 3527.

Bunun üzerine yüce Allah ona: “Onu (vahyi) çarçabuk almak için dilini kımıldatma! Şüphesiz onu toplamak (senin kalbine yerleştirmek) ve okutmak bize aittir. O halde, biz onu okuduğumuz zaman sen onun okunuşunu takip et. Sonra şüphen olmasın ki, onu açıklamak da bize aittir.” âyetlerini (Kıyamet, 75/16-19) indirdi.

İbn Abbas (âyetle ilgili şu açıklamaları yaptı): “Onu toplamak ve okutmak” demek, “Onu kalbinde toplamak ve senin de onu okuman” demektir. “Biz onu okuduğumuz zaman sen onun okunuşunu takip et” demek, “Ona kulak ver ve içtenlikle dinle” demektir. “Sonra şüphen olmasın ki, onu açıklamak da bize aittir” demek ise “Senin onu okuman bize aittir” demektir.

Bundan böyle Rasûlullah’a her ne zaman Cibril geldiyse o (sadece) dinlemiş; Cibril gidince de, tıpkı onun okuduğu gibi okumuştur.¹¹

- حَدَّثَنِي عَائِشَةُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ « لَيْسَ أَحَدٌ يُحَاسِبُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِلَّا هَلَكَ ». فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَلَيْسَ قَدْ قَالَ اللَّهُ تَعَالَى (فَأَمَّا مَنْ أُوتِيَ كِتَابَهُ بِيَمِينِهِ * فَسَوْفَ يُحَاسِبُ حِسَابًا يَسِيرًا) فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ « إِنَّمَا ذَلِكَ الْعَرَضُ ، وَلَيْسَ أَحَدٌ يُنَاقِشُ الْحِسَابَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِلَّا عَذَّبَ »

Âişe’nin söylediğine göre Peygamber (s.a.):

“Kıyamet günü hesaba çekilecek kimse mahvolur.” buyurmuştur.

Bunun üzerine Âişe dedi ki:

“Ey Allah’ın Rasûlü! Yüce Allah: “Fakat kime kitabı sağından verilirse, o, kolayca bir hesap ile hesaba çekilecek” (İnşikâk, 84/7-8) buyurmuyor mu?” dediğimde Peygamber: “Bu ancak arzıdır. Kıyamet günü inceden inceye hesaba çekilen kimse azap görmüş olur.” buyurdu.¹²

- سَمِعْتُ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ يَقُولُ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ « أُنْزِلَتْ عَلَيَّ آيَةُ سُورَةِ » . فَقَرَأَ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ (إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ) حَتَّى حَتَمَهَا . قَالَ « هَلْ تَذُبُّونَ مَا الْكَوْثَرُ » . قَالُوا اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَعْلَمُ . قَالَ « فَإِنَّهُ تَهَرَّ وَعَدْنِيهِ رَبِّي فِي الْجَنَّةِ »

Enes’in söylediğine göre Rasûlullah (s.a.):

¹¹ Buhârî, Bedü'l-vahy 1, no: 5.

¹² Buhârî, Rikâk, 49, no: 6537. Ayrıca bkz. Buhârî, Tefsir (İnşikâk) 1, no: 4939.

“Az önce bana bir sûre indirildi” dedi ve peşinden: “Bismillahirrahmanirrahim. Kuşkusuz sana keuseri verdik...” diyerek sonuna kadar okudu. Daha sonra:

“Keuser nedir bilir misiniz?” diye sordu. “Allah ve Rasulü daha iyi bilir.” dediler. Bunun üzerine:

“O Rabbim’in bana cennette va’d ettiği bir nehirdir.” buyurdu.¹³

• عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ « **إِدْبَارُ النُّجُومِ** الرَّكْعَتَانِ قَبْلَ الْفَجْرِ **وَإِدْبَارُ السُّجُودِ** الرَّكْعَتَانِ بَعْدَ الْمَغْرِبِ »

İbn Abbas’ın ifadesine göre Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

(“Gecenin bir kısmında ve yıldızların ardından sonra O’nu tesbih et!”) âyetinde (Tûr, 52/49) geçen “yıldızların ardı” ile kastedilen, sabah namazının (farzından) önceki iki rekattır.

(“Gecenin bir bölümünde ve secdelerin ardından O’nu tesbih et!”) âyetinde (Kâf, 50/40) geçen “secdelerin ardı” ile kastedilen ise akşam namazının (farzından) sonraki iki rekattır.”¹⁴

• عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُقُولُ اللَّهُ أَعَدَدْتُ لِعِبَادِي الصَّالِحِينَ مَا لَا عَيْنٌ رَأَتْ وَلَا أُذُنٌ سَمِعَتْ وَلَا خَطَرَ عَلَى قَلْبِ بَشَرٍ وَاقْرَءُوا إِن شِئْتُمْ (**فَلَا تَعْلَمُ نَفْسٌ مَا أُخْفِيَ لَهُمْ مِنْ قُرَّةِ أَعْيُنٍ جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ**) وَفِي الْجَنَّةِ شَجَرَةٌ يَسِيرُ الرَّكَّابُ فِي ظِلِّهَا مِائَةَ عَامٍ لَا يَقْطَعُهَا وَاقْرَءُوا إِن شِئْتُمْ (**وَوَظِلٍّ مَمْدُودٍ**) وَمَوْضِعٌ سَوِيٌّ فِي الْجَنَّةِ خَيْرٌ مِنَ الدُّنْيَا وَمَا فِيهَا وَاقْرَءُوا إِن شِئْتُمْ (**فَمَنْ زُحْرِحَ عَنِ النَّارِ وَأُدْخِلَ الْجَنَّةَ فَقَدْ فَازَ وَمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا لَمَعًا غُرُورٍ**)

Ebû Hüreyre’nin aktardığına göre Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

“Allah buyuruyor ki: Salih kullarıma (cennette), hiçbir gözü görmeyen, hiçbir kulağın duymadığı, hatta hiçbir insanın kalbinden dahi geçmeyen (nimetler) hazırladım.” “Dilerseniz şu âyeti okuyun: “Yaptıklarına karşılık olarak, onlar için ne mutluluklar saklandığını hiç kimse bilemez.” (Secde, 32/17).”

¹³ Ebû Davud, Salât 121, 122, no: 784.

¹⁴ Tirmizi, Tefsîru'l-Kur'ân 52, no: 3275.

“Cennette öyle bir ağaç vardır ki, binitli bir kişi onun gölgesinde yüzyıl gider de bitiremez. İsterseniz şu âyeti okuyunuz: “Uzayıp giden gölgeler...” (Vâkıa, 56/30).

“Cennette bir kamçılık yer, dünyadan ve içindekilerden daha hayırlıdır. Dilerseniz şu âyeti okuyunuz: “Kim cehennemden uzaklaştırılıp cennete konursa, o gerçekten kurtuluşa ermiştir. Zira bu dünya hayatı, aldatıcı bir zevkten başka bir şey değildir.” (Âl-i İmrân, 3/185).¹⁵

- عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي قَوْلِهِ (**وَفُرْشٍ مَرْفُوعَةٍ**) قَالَ «اتَّزَقَّاعُهَا كَمَا بَيْنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ وَمَسِيرَةُ مَا بَيْنَهُمَا خَمْسُمِائَةِ عَامٍ» .

Ebû Saîd el-Hudrî'nin ifadesine göre Peygamber (s.a.), “Yükseltilmiş döşekler...” âyeti (Vâkıa, 56/34) hakkında şöyle demiştir: “Onların yüksekliği, gök ile yeryüzü arası kadardır. İkisi arasındaki mesafe ise beş yüz yıldır.”¹⁶

- عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ « **الْيَوْمُ الْمَوْعُودُ** يَوْمُ الْقِيَامَةِ **وَالْيَوْمُ الْمَشْهُودُ** يَوْمُ عَرَفَةَ **وَالشَّاهِدُ** يَوْمُ الْجُمُعَةِ وَمَا طَلَعَتِ الشَّمْسُ وَلَا غَرَبَتْ عَلَى يَوْمٍ أَفْضَلَ مِنْهُ فِيهِ سَاعَةٌ لَا يُوَافِقُهَا عَبْدٌ مُؤْمِنٌ يَدْعُو اللَّهَ بِخَيْرٍ إِلَّا اسْتَجَابَ اللَّهُ لَهُ وَلَا يَسْتَعِيدُ مِنْ شَرٍّ إِلَّا أَعَادَهُ اللَّهُ مِنْهُ »

Ebû Hüreyre'nin beyanına göre Rasûlullah (s.a.), (“Va’dedilmiş güne and olsun, şahitlik edene ve şahitlik edilene de and olsun” (Burûc, 85/2-3) âyetlerini tefsir ederken) şöyle buyurdu:

“Va’d edilmiş gün” kıyamet günüdür. “Şahitlik edilen gün” Arefe günüdür. “Şahitlik eden” ise Cuma günüdür. Güneş Cuma gününden daha üstün bir gün üzerine ne doğmuş ne de batmıştır. Cuma gününde öyle bir zaman parçası vardır ki, mümin kul o saati denk getirir de Allah’a hayır duada bulunursa, Allah onun duasını mutlaka kabul eder. Herhangi bir kötülükten sığınırsa, Allah sığındığı şeyden mutlaka onu korur.”¹⁷

¹⁵ Tirmizi, Tefsîru’l-Kur’ân 56, no: 3292. Ayrıca bkz. no: 3293.

¹⁶ Tirmizi, Tefsîru’l-Kur’ân 56, no: 3294.

¹⁷ Tirmizi, Tefsîru’l-Kur’ân 76, no: 3339.

- عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ كُنَّا عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حِينَ أُنْزِلَتْ سُورَةُ الْجُمُعَةِ فَتَلَاهَا فَلَمَّا بَلَغَ (وَأَخْرَيْنَ مِنْهُمْ لَمَّا يَلْحَقُوا بِهِمْ) قَالَ لَهُ رَجُلٌ يَا رَسُولَ اللَّهِ مَنْ هَؤُلَاءِ الَّذِينَ لَمْ يَلْحَقُوا بِنَا فَلَمْ يُكَلِّمُهُ قَالَ وَسَلَّمَانُ الْفَارِسِيُّ فِينَا قَالَ فَوَضَعَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَدَهُ عَلَى سَلْمَانَ فَقَالَ «وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَوْ كَانَ الْإِيمَانُ بِالشُّرَيَّا لَتَنَاوَلَهُ رِجَالٌ مِنْ هَؤُلَاءِ» .

Ebû Hüreyre şöyle demiştir: “Cuma suresi indirildiği zaman Rasûlullah’ın (s.a.) yanındaydık; onu bize okudu ve “(Allah o peygamberi) onlardan henüz kendilerine katılmayan başkalarına da (göndermiştir.)” âyetine gelince bir adam ona:

“Ey Allah’ın Rasûlü!” dedi, “Henüz bize katılmayan bu kişiler kimlerdir?” diye sordu.

Rasûlullah (s.a.), ona cevap vermedi. Selman el-Fârisî de aramızda idi. Bir süre sonra Rasûlullah (s.a.) elini Selman’ın üzerine koydu ve şöyle buyurdu:

“Canım elinde olan Allah’a yemin olsun ki, iman Süreyya yıldızında bile olsa onlardan bazı kimseler onu elde edeceklerdir.”¹⁸

- عَنْ عَبْدِ اللَّهِ فِي قَوْلِهِ (وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتًا بَلْ أَحْيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزُقُونَ) قَالَ أَمَا إِنَّا سَأَلْنَا عَنْ ذَلِكَ فَقَالَ «أَزْوَاجُهُمْ كَطَيْرٍ خَضِرٍ تَسْرُحُ فِي الْجَنَّةِ فِي أَيَّهَا شَاءَتْ ثُمَّ تَأْوِي إِلَى قَنَادِيلٍ مُعَلَّقَةٍ بِالْعَرْشِ فَبَيْنَمَا هُمْ كَذَلِكَ إِذِ اطَّلَعَ عَلَيْهِمْ رَبُّكَ إِطْلَاعَةً فَيَقُولُ سَلُونِي مَا شِئْتُمْ . قَالُوا رَبَّنَا وَمَاذَا نَسْأَلُكَ وَنَحْنُ نَسْرُحُ فِي الْجَنَّةِ فِي أَيَّهَا شِئْنَا فَلَمَّا رَأَوْا أَنَّهُمْ لَا يُثَرِّكُونَ مِنْ أَنْ يَسْأَلُوا قَالُوا نَسْأَلُكَ أَنْ تَرُدَّ أَزْوَاجَنَا فِي أَجْسَادِنَا إِلَى الدُّنْيَا حَتَّى نُقْتَلَ فِي سَبِيلِكَ . فَلَمَّا رَأَى أَنَّهُمْ لَا يَسْأَلُونَ إِلَّا ذَلِكَ تُرَكُوا»

Abdullah (b. Mes’ûd), “Allah yolunda öldürülenleri sakın ölümler sanma! Bilâkis onlar diridirler, Rableri katında rızıklandırılmaktadırlar.” (Âl-i İmrân, 3/169) âyeti hakkında şöyle demiştir:

“Biliniz ki biz bunu sorduk. Bunun üzerine (Rasûl-i Ekrem) şöyle buyurdu:

“(Şehitlerin) ruhları yeşil bir kuş gibidir, hangi cennette isterse orada gezer. Sonra Arş’ta asılı kandillere döner. Onlar bu durumda iken Rabbin ansızın onlara bir bakışla bakar ve: “Dilediğinizi benden isteyin” buyurur.”

¹⁸ Tirmizi, Tefsîru'l-Kur'ân 62, no: 3310. Ayrıca bkz. Buhârî, Tefsir (Cuma) 1, no: 4897.

“Onlar: ‘Ey Rabbimiz! Hangi cennette istersek oradan faydalandığımız halde senden daha ne isteyeceğiz?’ diye cevap verirler. Onlar bir şey istemedikçe bırakılmayacaklarını anlayınca (sonunda) şu istekte bulunurlar: ‘(Ey Rabbimiz!) Senin yolunda öldürülmemiz için ruhlarımızı bedenlerimize iade edip tekrar dünyaya gönderilmemizi istiyoruz.’ Allah onların bundan başka bir şey istemediklerini görünce bırakılırlar.”¹⁹

• عَنْ مُعَاذِ بْنِ جَبَلٍ قَالَ كُنْتُ مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي سَفَرٍ فَأَصْبَحْتُ يَوْمًا قَرِيبًا مِنْهُ وَنَحْنُ نَسِيرُ فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَخْبِرْنِي بِعَمَلٍ يُدْخِلُنِي الْجَنَّةَ وَبُيَاعِدُنِي مِنَ النَّارِ . قَالَ « لَقَدْ سَأَلْتَ عَظِيمًا وَإِنَّهُ لَيْسَ بِشَيْءٍ عَلَى مَنْ يَسْرُهُ اللَّهُ عَلَيْهِ تَعَبُدُ اللَّهَ لَا تُشْرِكُ بِهِ شَيْئًا وَتُقِيمُ الصَّلَاةَ وَتُؤْتِي الزَّكَاةَ وَتَصُومُ رَمَضَانَ وَتَحُجُّ الْبَيْتَ » . ثُمَّ قَالَ « أَلَا أُذَلِّكَ عَلَى أَبْوَابِ الْجَنَّةِ الصَّوْمِ جَنَّةٌ وَالصَّدَقَةُ تُطْفِئُ الْخَطِيئَةَ كَمَا يُطْفِئُ النَّارَ الْمَاءُ وَصَلَاةُ الرَّجُلِ فِي جَوْفِ اللَّيْلِ » . ثُمَّ قَرَأَ (تَتَجَافَى جُنُوبُهُمْ عَنْ الْمَصَاجِعِ) حَتَّى بَلَغَ (جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ) ثُمَّ قَالَ « أَلَا أُخْبِرُكَ بِرَأْسِ الْأَمْرِ وَعَمُودِهِ وَدُرُوزِهِ سَنَامِهِ الْجِهَادُ » . ثُمَّ قَالَ « أَلَا أُخْبِرُكَ بِمَلَاكٍ ذَلِكُ كُلِّهِ » . قُلْتُ بَلَى . فَأَخَذَ بِلِسَانِهِ فَقَالَ « تَكْفُفُ عَلَيْكَ هَذَا » قُلْتُ يَا نَبِيَّ اللَّهِ وَإِنَّا لَمُؤَاخِدُونَ بِمَا نَتَكَلَّمُ بِهِ قَالَ « تَكَلَّمْتَ أَتُكَلِّمُكَ يَا مُعَاذُ وَهَلْ يَكُفُّ النَّاسَ عَلَى وُجُوهِهِمْ فِي النَّارِ إِلَّا خَصَائِدُ أَلْسِنَتِهِمْ »

Muaz bin Cebel şöyle demiştir: “Ben bir yolculukta Peygamber (s.a.) ile birlikteydim. Bir gün yolda seyir halindeyken onun yanına yaklaştım ve: “Ey Allah’ın Rasûlü! Beni cennete sokacak ve cehennemden uzaklaştıracak bir ameli bana bildir.” diye ricada bulundum. O da şöyle karşılık verdi:

“Sen gerçekten büyük bir şey istedin. Şüphesiz o şey, Allah’ın kolaylaştırdığı kimseye kolaydır: Hiçbir şeyi O’na ortak koşmadan Allah’a kulluk edersin; namazı dosdoğru kıalarsın, zekâtı verirsin, Ramazan orucunu tutarsın ve Beytullah’ı (Kâbe’yi) haccedersin.” Sonra da şöyle devam etti:

“Dikkat et, sana cennet kapılarını gösteriyorum: Oruç bir kalkandır. Sadağa, suyun ateşi söndürdüğü gibi günahı söndürür. Bir diğeri de, kişinin gecenin bir vaktinde kıldığını namazdır.” Sonra şu âyeti okudu:

“Onlar korkarak ve ümit ederek Rablerine ibadet etmek için yataklarından kalkarlar kendilerine rızık olarak verdiğimiz şeylerden de Allah için harcarlar. Hiç kimse, yapmakta olduklarına karşılık olarak, onlar için saklanan göz aydınlıklarını bilemez.” (Secde, 32/16-17)

¹⁹ İbn Mâce, Cihâd 16, no: 2801.

Daha sonra da şöyle dedi:

“Dikkat et, sana işin başını, direğini ve zirve noktasını haber veriyorum: Cihat!” Peşinden de: “Dikkat et, bunların hepsine sahip olmanın yolunu sana haber vereyim mi?” diye sordu. Ben evet deyince o, dilini tuttu ve sonra: “Bunu aleyhinde (bulunmaktan) menedeceksin.” buyurdu.

Ben: “Ey Allah’ın elçisi! Biz konuştuğumuz şeylerden dolayı gerçekten sorumlu tutulur muyuz?” dedim.

O da: “Annesini kaybedesice! Sanki insanları cehenneme yüzüstü düşüren, dilleriyle bıçtiklerinden başka bir şey midir?” buyurdu.²⁰

- عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ كَانَ أَهْلُ الْكِتَابِ يَفْرَهُونَ التَّوْرَةَ بِالْعِبْرَانِيَّةِ ، وَيُقَسِّرُونَهَا بِالْعَرَبِيَّةِ لِأَهْلِ الْإِسْلَامِ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ « لَا تُصَدِّقُوا أَهْلَ الْكِتَابِ ، وَلَا تُكْذِّبُوهُمْ وَ (قُولُوا آمَنَّا بِاللَّهِ وَمَا أُنْزِلَ) الْآيَةُ »

Ebû Hüreyre dedi ki: “Ehl-i Kitap (Yahudiler) Tevrat’ı İbranice okurlar ve onu Müslümanlar için Arapça’ya tefsir ederlerdi. Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurdu:

“Sizler Ehl-i Kitap’ı ne tasdik edin, ne de yalanlayın. Deyin ki: Biz Allah’a, bize indirilene, İbrahim, İsmail, İshak, Yakup ve oğullarına indirilene, Musa ve İsa’ya verilene ve bütün diğer peygamberlere Rablerinden verilene inandık. Onlardan hiçbirini diğerinden ayırt etmeyiz ve biz ona teslim olmuş kimsele-riz.” (Bakara, 2/136).²¹

- عَنْ عَائِشَةَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا - قَالَتْ تَلَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ هَذِهِ الْآيَةَ (هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ آيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ وَأُخَرُ مُتَشَابِهَاتٌ فَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ وَابْتِغَاءَ تَأْوِيلِهِ) إِلَى قَوْلِهِ (أُولُو الْأَلْبَابِ) قَالَتْ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ « فَإِذَا رَأَيْتَ الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ ، فَأُولَئِكَ الَّذِينَ سَمَّى اللَّهُ ، فَأَحْذَرُوهُمْ »

Âişe şöyle demiştir: “Rasûlullah (s.a.) şu âyeti okudu:

²⁰ İbn Mâce, Fiten 12, no: 3973.

²¹ Buhârî, Tevhid 51, no: 7542.

“O sana Kitab’ı indirendir. Onun bazı âyetleri muhkemdir, onlar kitabın anasıdır. Diğerleri de müteşâbihdir. Kalplerinde bir eğrilik olanlar, fitne çıkarmak ve onun olmadık yorumlarını yapmak için müteşâbih âyetlerinin ardına düşerler. Oysa onun gerçek manasını ancak Allah bilir. İlimde derinleşmiş olanlar, ‘Ona inandık, hepsi Rabbimiz katındandır’ derler. Bunu ancak akıl sahipleri düşünüp anlar.” (Âl-i İmrân, 3/7)

Âişe’nin söylediğine göre Rasûlullah (s.a.) devamden:

“Sen onun müteşâbih âyetlerinin peşine düşenleri gördüğünde, bil ki onlar Allah’ın bahsettiği kimselerdir; dolayısıyla onlardan sakınınız.” buyurdu.”²²

- حَدَّثَنِي أَبُو أُمَيَّةَ الشَّعْبَانِيُّ قَالَ سَأَلْتُ أَبَا ثَعْلَبَةَ الْخُشَنِيَّ فَقُلْتُ يَا أَبَا ثَعْلَبَةَ كَيْفَ تَقُولُ فِي هَذِهِ الْآيَةِ (عَلَيْكُمْ أَنْفُسُكُمْ) قَالَ أَمَّا وَاللَّهِ لَقَدْ سَأَلْتُ عَنْهَا خَبِيرًا سَأَلْتُ عَنْهَا رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ « بَلِ اتَّبِعُوا بِالْمَعْرُوفِ وَتَنَاهَوْا عَنِ الْمُنْكَرِ حَتَّى إِذَا رَأَيْتَ شُحًا مُطَاعًا وَهَوًى مُتَّبَعًا وَدُنْيَا مُؤْتَرَةً وَإِعْجَابَ كُلِّ ذِي رَأْيٍ بِرَأْيِهِ فَعَلَيْكَ - يَعْنِي بِنَفْسِكَ - وَدَعْ عَنْكَ الْعَوَامَّ فَإِنَّ مِنْ وَرَائِكُمْ أَيَّامَ الصَّبْرِ الصَّبْرُ فِيهِ مِثْلُ قَبْضٍ عَلَى الْجُمْرِ لِلْعَامِلِ فِيهِمْ مِثْلُ أَجْرِ خَمْسِينَ رَجُلًا يَعْمَلُونَ مِثْلَ عَمَلِهِ ». وَزَادَنِي غَيْرُهُ قَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَجْرُ خَمْسِينَ مِنْهُمْ قَالَ « أَجْرُ خَمْسِينَ مِنْكُمْ »

Ebu Ümeyye eş-Şa’banî dedi ki: “Ebu Sa’lebe el-Huşeni’ye: “Ey Ebu Sa’lebe! Şu, “Siz kendinize düşeni yapın.” âyeti (Mâide, 5/105) hakkında ne dersin?” dedim, şöyle karşılık verdi: “Vallahi sen onu iyi bilen birisine sordun. Ben de onu Rasûlullah’a (s.a.) sormuştum; şu cevabı vermişti:

“Birbirinize iyiliği tavsiye ediniz, kötülükten men ediniz. Öyle ki itaat edilen bir cimrilik, peşinden koşulan nefsi arzular, tercih edilen dünya ve her görüş sahibinin kendi görüşünü beğendiğini görürsen, kendine düşeni yap; halkı terk et. Çünkü sizin aranızda sabır günleri var. O günde sabretmek avuçta kor tutmak gibidir. O günlerde (iyi bir amel) işleyene, onun yaptığıının benzerini yapan elli kişinin sevabı vardır.”

Bir başkası benim soruma ilaveten: “Ya Rasûlallah! Onlardan elli kişinin ecri mi?” dediğinde Rasûlullah (s.a.):

“Sizden elli kişinin ecri!” buyurdu.”²³

²² Buhârî, Tefsir (Âl-i İmran) 1, no: 4547. Ayrıca bkz. Ebu Davud, Sünnet 2, no: 4598.

²³ Ebu Davud, Melahim 17, no: 4341.

- عَنْ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ لَمَّا نَزَلَتْ (الَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ) قَالَ أَصْحَابُ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَئِنَّا لَمْ يَلْبِسْ إِيمَانَهُ بِظُلْمٍ فَنَزَلَتْ (لَا تُشْرِكْ بِاللَّهِ إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ)

Abdullah (b. Mes'ûd)'un ifadesine göre, “*İman edip de imanlarına zulüm bulaştırmayanlar var ya...*” âyeti (En'âm, 6/82) indiği zaman Peygamber'in ashâbı: “Bizim hangimiz imanına bir zulüm karıştırmaz ki?” dediler. Bunun üzerine,

“*Allah'a ortak koşma; çünkü şirk elbette büyük bir zulümdür.*” âyeti (Lokman, 31/13) inmiştir.²⁴

- عَنْ عَبْدِ اللَّهِ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - قَالَ لَمَّا نَزَلَتْ (الَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ) شَقَّ ذَلِكَ عَلَى الْمُسْلِمِينَ ، فَقَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ ، أَئِنَّا لَا يَظْلِمُ نَفْسَهُ قَالَ « لَيْسَ ذَلِكَ ، إِنَّمَا هُوَ الشِّرْكَ ، أَلَمْ تَسْمَعُوا مَا قَالَ لُقْمَانُ لِابْنِهِ وَهُوَ يَعِظُهُ (يَا بُنَيَّ لَا تُشْرِكْ بِاللَّهِ إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ)

Abdullah (b. Mes'ud)'un anlattığına göre “*İman edip imanlarına zulüm bulaştırmayanlar...*” âyeti (En'âm, 6/82) indiğinde bu durum Müslümanlara ağır gelmiş ve: “Ey Allah'ın elçisi! Hangimiz nefesine zulmetmez ki?” demişlerdi. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.):

“*Öyle değil! O (zulüm) ancak şirktir. Lokman'ın, oğluna öğüt verirken: 'Yavrucuğum, Allah'a ortak koşma; çünkü şirk büyük bir zulümdür.' (Lokman, 31/13) dediğini işitmediniz mi?*” buyurdu.²⁵

- عَنْ عَلِيٍّ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - قَالَ كُنَّا مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي بَقِيعِ الْغَرْقَدِ فِي جَنَازَةٍ فَقَالَ « مَا مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ إِلَّا وَقَدْ كُتِبَ مَقْعَدُهُ مِنَ الْجَنَّةِ وَمَقْعَدُهُ مِنَ النَّارِ » . فَقَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ أَفَلَا نَتَكَلَّمُ فَقَالَ « اْعْمَلُوا فَكُلُّ مُيَسَّرٍ » . ثُمَّ قَرَأَ (فَأَمَّا مَنْ أَعْطَى وَاتَّقَى * وَصَدَّقَ بِالْحُسْنَى) إِلَى قَوْلِهِ (لِلْعُسْرَى)

Hız. Ali şöyle demiştir: “Biz Peygamber (s.a.) ile beraber Bakî'ü'l-Ğarkad mezarlığında bir cenazede bulunduk. Hız. Peygamber buyurdu ki:

“Sizlerden her birinizin cennetten oturacağı ve cehennemden oturacağı yer muhakkak yazılmıştır.”

²⁴ Buhârî, Ehadisü'l-Enbiya 41, no: 3428.

²⁵ Buhârî, Ehadisü'l-Enbiya 41, no: 3429.

Bunun üzerine sahâbîler: “Ya Rasûlallah! Öyleyse (ona) dayanıp güvenmiş olmaz mıyız?” dediler. Rasûlullah:

“Sizler çalışıp amel ediniz. Herkese (yaratıldığı şey) kolaylaştırılmıştır.” buyurdu. Sonra da: “Kim (elinde bulunandan) verir ve (Allah’a karşı gelmekten) sakınır ve en güzeli de tasdik ederse, biz onu en kolay olana kolayca iletiriz. Fakat kim cimrilik eder, kendini (Allah’a) muhtaç görmez ve en güzeli yalanlarsa, biz de onu en zor olana kolayca iletiriz.” âyetlerini (Leyl, 92/5-10) okudu.”²⁶

- عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي قَوْلِهِ (عَسَى أَنْ يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامًا مَحْمُودًا) سُئِلَ عَنْهَا قَالَ « هِيَ الشَّفَاعَةُ »

Ebû Hüreyre’nin söylediğine göre, Rasûlullah (s.a.) kendisine: “*Umulur ki Rabbin seni Makam-ı Mahmud’a ulaştırır.*” âyeti (İsrâ, 17/79) hakkında sorulunca, “O, şefaat demektir.” diye açıklamada bulunmuştur.²⁷

- عَنْ قَتَادَةَ فِي قَوْلِهِ (وَرَفَعْنَاهُ مَكَانًا عَلِيًّا) قَالَ حَدَّثَنَا أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ أَنَّ نَبِيَّ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ « لَمَّا عُرِجَ بِي رَأَيْتُ إِدْرِيسَ فِي السَّمَاءِ الرَّابِعَةِ » .

Katâde, “Onu yüce bir yere yükselttik.” âyeti (Meryem, 19/57) hakkında şöyle demiştir: Enes b. Mâlik, Peygamber’in (s.a.) şöyle buyurduğunu bize aktarmıştır:

“Mirac’a çıkarıldığımda İdris’i dördüncü semada gördüm.”²⁸

- عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِحَبْرِيلَ « مَا يَمْنَعُكَ أَنْ تَزُورَنَا أَكْثَرَ مِمَّا تَزُورُنَا » . قَالَ فَتَنَزَّلْتُ هَذِهِ الْآيَةَ (وَمَا نَنْزِلُ إِلَّا بِأَمْرِ رَبِّكَ) إِلَى آخِرِ الْآيَةِ .

İbn Abbas’ın ifadesine göre Peygamber (s.a.), Cibril’e: “Bizi daha çok ziyaret etmekten seni engelleyen nedir?” diye sordu. Bunun üzerine: “Biz ancak Rabbinin buyruğuyla ineriz. Önümüzdekiler, arkamızdakiler ve bunlar arasındakiler hep O’nundur. Rabbin asla hiçbir şeyi unutmaz.” âyeti (Meryem, 19/64) nâzil oldu.²⁹

²⁶ Buhârî, Tefsir (Leyl) 3, 5, no: 4945, 4947.

²⁷ Tirmizi, Tefsîru’l-Kur’ân 17, no: 3137.

²⁸ Tirmizi, Tefsîru’l-Kur’ân 19, no: 3157.

²⁹ Tirmizi, Tefsîru’l-Kur’ân 19, no: 3158.

- عَنْ السُّدِّيِّ قَالَ سَأَلْتُ مُرَّةَ الْهُمْدَانِيَّ عَنْ قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ (وَإِنْ مِنْكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا) فَحَدَّثَنِي أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ مَسْعُودٍ حَدَّثَهُمْ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ «يَرُدُّ النَّاسُ النَّارَ ثُمَّ يَصْدُرُونَ مِنْهَا بِأَعْمَالِهِمْ فَأَوَّلُهُمْ كَلَمَحِ الْبَرْقِ ثُمَّ كَالرَّيْحِ ثُمَّ كَالْحُضْرِ الْقَرَسِ ثُمَّ كَالرَّاكِبِ فِي رَحْلِهِ ثُمَّ كَشَدِّ الرَّجُلِ ثُمَّ كَمَشْيِهِ» .

es-Süddî'nin ifadesine göre o, Mürre el Hemedanî'ye, yüce Allah'ın: “Sizden oraya (cehenneme) varmayacak hiç kimse yoktur!” âyetini (Meryem, 19/71) sormuş, o da Abdullah b. Mes'ûd'dan naklen Rasûlullah'ın şöyle buyurduğunu söylemiştir:

“Tüm insanlar cehenneme uğrayacaklar, sonra amelleri karşılığında oradan çıkacaklardır. Onların ilki şimşeğin parlaması gibi (çıkart ve sırat köprüsünden geçer). Sonraki rüzgâr gibi, sonraki atın koşması gibi, sonraki biniti üzerindeki binici gibi, sonraki insanın koşması gibi, daha sonraki de onun yürümesi gibi (çıkıp, sıratı geçerek ve cehennemden kurtulur.)”³⁰

³⁰ Tirmizi, Tefsîru'l-Kur'ân 19, no: 3159.

Sahâbe ve Tâbiûnun Tefsiri

Hadis kaynaklarında nakledilen sahâbe rivâyetlerinde esbâb-ı nüzûl ve nâsih-mensûh konularında bilgi bulunduğu gibi âyetteki kapalılığın giderildiği, kelimelerin açıklandığı, İsrailoğulları'ndan gelen haberlerin aktarıldığı hususlar da göze çarpmaktadır. Ancak sahâbîlerin tefsir yaparken çok ihtiyatlı davrandıkları, bilmedikleri konularda fazla konuşmadıkları görülmektedir (Taberî, I, 72).

Sadece Abdullah b. Mes'ud ve Abdullah b. Abbas gibi önde gelen müfessir sahâbîlerin, Rasûl-i Ekrem'den intikal eden yorumları kullanarak Kur'ân'ın tamamına yakını tefsir ettikleri bilinmektedir.

Sahâbe tefsirinde, kelimelerin tahlili için Arap şiirinden ve nesrinden yararlanıldığı, müşkil konuların halli için Arap tarihinden faydalandığı dikkat çekmektedir. Ancak sahâbe tefsirinde göze çarpan en önemli husus, Ehl-i Kitap'tan intikal eden bilgilerin (İsrâiliyat) kullanılmaya başlanmasıdır. Kur'ân-ı Kerim'de tarihî olaylara atıfta bulunan birçok âyetin yorumu için yardımcı bilgilere ihtiyaç duyulacağını bilen Hz. Peygamber'in Ehl-i Kitap'tan gelebilecek bilgilere karşı bir tavır ortaya koymaması (Buhârî, Tefsir, 2/11, İ'tisâm 25, Tevhid 42, 51), Kur'ân ile çelişmeyen İsrâiliyat'ın tefsirlere girişini kolaylaştırmıştır. Sahâbe döneminde ilk örnekleri görülen bu rivâyetler, tâbiîn ve tebeu't-tâbiîn devrinde telif edilen tefsirlerde önemli bir yer işgal etmiştir (İbn Teymiyye, Mukaddime, s. 87). İlk tam Kur'ân tefsirini kaleme alan Mukâtil b. Süleyman'ın eseri, ikinci ve üçüncü nesildeki bu değişimi açıkça ortaya koymaktadır. Öte yandan İslâm toplumunda İsrâiliyat'ın sakıncalı görülme kısmını kabullenme eğilimi, tefsirin genişlemesini sağlayan önemli unsurlardan biri olmuştur.

Mekke tefsir okulunun dayandığı sahâbî olan İbn Abbas'ın tefsir rivâyetleri muhtelif kollardan gelmektedir. Bunların içinde güvenilir olanlar bulunduğu gibi rivâyet tekniği bakımından güvenilemeyecek olanlar da vardır (Süyûtî, II, 1228-1233).

Tâbiîn ve tebeu't-tâbiîn devrinde tefsir bir hayli genişlemiştir. Bu genişlemede, bir âyetle ilgili rivâyetlerin farklı isnâd çeşitlerinin anılması, dil ilimlerinin gelişmesi ve tedvin faaliyetlerinin artması ile oluşan dil bilgilerinin, şiir, nesir, deyim ve atasözlerinin delil olarak kullanılması, İsrâiliyat'ın daha da artması ve ulemâ arasındaki tartışmaların nakledilmesi etkili olmuştur. Bu dönemde dirâyet tefsiri kategorisine giren yorumların dikkate değer biçimde çoğaldığı görülmektedir.

Tâbiîn döneminde bizzat müfessirler tarafından kaleme alınan tefsirler bir hayli azdır; yine de tefsirin kitap olarak tedvini meşhur hadis mecmualarından (*Kütüb-i Sitte*) öncedir. 150/767 yılında muhtemelen 100 yaşında vefat eden Mukâtil b. Süleyman'ın günümüze ulaşan Kur'ân tefsiri (*et-Tefsîru'l-Kebîr: Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*) ve tefsire dair diğer eserleri tefsirlerin ilklerindendir.

Aynı dönemlerde, rivâyet tefsirlerinin yanında lugavî (filolojik) tefsir eğilimi de tefsir çalışmalarına ayrı bir hareket kazandırmış, böylece tefsirde yeni bir dal ortaya çıkmıştır. Bunda, İslâm toplumundaki fikrî gelişimin ve değişimin büyük payı vardır. Önceleri Rasûl-i Ekrem'in ve ashâbın açıklamaları ile yetinen Müslümanlar, İslâm'ı kabul eden ve büyük çoğunluğu Arap olmayan unsurlar dolayısıyla yeni problemlerle karşılaşmaya başlamıştır. Kur'ân'ın nüzûlüne şahit olmayan ve onun manalarına ilk muhatapları (sahâbe) kadar nüfuz edemeyen Müslümanlar, Kur'ân kelimeleri ve ibarelerini yer yer konulduğu anlam dışında kullanmaya başlayınca, dil âlimleri i'râbü'l-Kur'ân, garîbü'l-Kur'ân, meâni'l-Kur'ân, mecâzü'l-Kur'ân, müşkilü'l-Kur'ân, vücûh ve nezâir gibi çalışmalar yapmıştır. Bunlar, bir yandan Kur'ân'ın farklı bir tefsiri gibi kabul görürken, öte yandan Kur'ân'ı yorumlayacak olanlar için kelimelerin ve âyetlerin anlam sınırlarını belirleyen kaynaklar olarak görülmüştür. Tefsir tarihinin bu aşamasında, rivâyetlere dayanan tefsirle, dil tahlilleri ve anlam genişletmelerini içine alan re'y tefsiri birlikte devam etmiştir.

Rivâyet tefsirlerinin dışında dirâyet tefsirleri, işârî tefsirler, lugavî/filolojik vb. tefsirler de kaleme alınmıştır. Burada hadis kitaplarında yer alan Kitâbü't-Tefsîr'leri de yakından ilgilendirmesi sebebiyle bunlar arasından lugavî tefsirlere kısaca değinmekte fayda vardır:

Ağırlıklı olarak ilk dört asır içerisinde (milâdî VII-XI) meydana gelen, daha çok lâfızların ve cümlelerin delâletini, Kur'ân'ın üslûbunu, dil inceliklerini, Kur'ân metnindeki iç bütünlüğü dikkate alan lugavî/filolojik tefsirlerin amacı, âyetlerin anlamında ortaya çıkabilecek kaymaların ve yanlış yorumlamaların önüne geçmektir. İslâm toplumunun genişlemesi ve Arap olmayan unsurların İslâm'a girmesiyle bir yandan Kur'ân'ın indiği dil, sâfiyetini kaybetmeye başlamış, öte yandan Arapça'yı anlayanların oranı azalmıştır. Çeşitli düşüncelerle ortaya çıkan aşırı fırkaların Kur'ân'ı yorumlarken kendilerini kayıt dışı tutma ve Kur'ân'ı serbest şekilde yorumlama arzuları da lugavî tefsir hareketinin önemli etkenlerindendir. Sahâbe döneminde başlayan Kur'ân lâfızları ve ibareleriyle ilgili çalışmalar, Arap dilinin kayda geçirilmesi ve dil okullarının ortaya çıkmasıyla birlikte daha sistemli bir seyir takip etmiştir. İ'râbü'l-Kur'ân, garîbü'l-Kur'ân, meâni'l-Kur'ân gibi dil ilimlerinde kısa bir zaman içerisinde yüzlerce eser meydana getirilmiştir.

Sahâbe ve Tâbiûndan Tefsir Örnekleri

- عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ فِي قَوْلِهِ (وَمَا جَعَلْنَا الرُّؤْيَا الَّتِي أَرَيْنَاكَ إِلَّا فِتْنَةً لِلنَّاسِ) قَالَ هِيَ رُؤْيَا عَيْنٍ أَرَاهَا النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَيْلَةَ أُسْرَى بِهِ إِلَى بَيْتِ الْمُقَدِّسِ . قَالَ (وَالشَّجَرَةُ الْمَلْعُونَةُ فِي الْقُرْآنِ) هِيَ شَجَرَةُ الزُّقُومِ .

İbn Abbas: “Sana gösterdiğimiz o rüyayı da, Kur’ân’da lânetlenmiş bulunan o ağacı da sırf insanları *sinamak* için vesile yaptık.” âyeti (İsrâ, 17/60) hakkında şöyle demiştir:

“O, Hz. Peygamber’in Beytü’l-Makdis’e götürüldüğü İsrâ gecesi (gerçekleşen şeyleri) gözüyle görmesi anlamındadır. “Kur’ân’da lânetlenmiş ağaç” ise zakkum ağacıdır.”³¹

- عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ عَنْ أَبِيهِ أَنَّهُ قَالَ قُلْتُ لِعَائِشَةَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا - زَوْجَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَنَا يَوْمَئِذٍ حَدِيثُ السِّبِّ أَرَأَيْتَ قَوْلَ اللَّهِ تَبَارَكَ وَتَعَالَى (إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوْ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا) فَلَا أَرَى عَلَى أَحَدٍ شَيْئًا أَنْ لَا يَطَّوَّفَ بِهِمَا . فَقَالَتْ عَائِشَةُ كَلَّا ، لَوْ كَانَتْ كَمَا تَقُولُ كَانَتْ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ لَا يَطَّوَّفَ بِهِمَا . إِنَّمَا أُنْزِلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ فِي الْأَنْصَارِ كَانُوا يُهْلُونَ لِمَنَاةَ ، وَكَانَتْ مَنَاةُ حَذْوَ قُدَيْدٍ ، وَكَانُوا يَتَحَرَّجُونَ أَنْ يَطَّوَّفُوا بَيْنَ الصَّفَا وَالْمَرْوَةِ ، فَلَمَّا جَاءَ الْإِسْلَامُ سَأَلُوا رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ ذَلِكَ ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى (إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوْ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا) . زَادَ سُفْيَانُ وَأَبُو مُعَاوِيَةَ عَنْ هِشَامٍ مَا أَتَى اللَّهُ حَجَّ امْرِئٍ وَلَا عُمْرَتَهُ لَمْ يَطْفُ بَيْنَ الصَّفَا وَالْمَرْوَةِ

Urve anlatıyor: “Ben henüz yaşı genç biriyken Peygamber’in (s.a.) zevcesi Âişe’ye şunu söyledim: Yüce Allah’ın şu âyeti hakkında ne dersin?

“Şüphe yok ki, Safa ile Merve, Allah’ın koyduğu nişanlardandır. Her kim Beytullah’ı hacceder veya umre yaparsa, onları tavaf etmesinde kendisine bir günâh yoktur.” (Bakara, 2/158)

“Bana öyle geliyor ki, o ikisini tavaf (sa’y) etmeyen kimseye bir sorumluluk yoktur.” Bunun üzerine Âişe:

³¹ Tirmizi, Tefsîru’l-Kur’ân 17, no: 3134.

“Hayır, asla! Senin dediğin gibi olsaydı, o zaman: “...onları tavaf etmemesinde kendisine bir günâh yoktur.” derdi. Bu âyet ancak Menât (putu) adına telbiye getiren ensar hakkında indirilmiştir. Menât, Kudeyd mevkiinin hizasında bulunuyordu. Onlar Safa ile Merve arasında sa'y etmeyi günâh sayarlardı. İslâm gelince bunu Rasûlullah'a (s.a.) sordular. İşte bunun üzerine Allah Teâlâ: “Şüpheli yok ki, Safa ile Merve, Allah'ın koyduğu nişanlardandır. Her kim Beytullah'ı hacceder veya umre yaparsa, onları tavaf etmesinde kendisine bir günâh yoktur.” (Bakara, 2/158) âyetini indirdi.”

Süfyan ve Ebû Muâviye'nin Hişam'dan naklettikleri rivâyette şu ilâve bilgi vardır: “Allah, Safa ile Merve arasında tavaf (sa'y) etmeyen bir kimsenin haccını da, umresini de tamam kabul etmez.”³²

• عَنْ الشَّعْبِيِّ عَنْ عَبْدِ بْنِ حَاتِمٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ لَمَّا نَزَلَتْ (حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ) عَمَدْتُ إِلَى عِقَالٍ أَسْوَدَ وَإِلَى عِقَالٍ أَبْيَضَ ، فَجَعَلْتُهُمَا تَحْتَ وَسَادَتِي ، فَجَعَلْتُ أَنْظُرُ فِي اللَّيْلِ ، فَلَا يَسْتَبِينُ لِي ، فَعَدَوْتُ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَذَكَرْتُ لَهُ ذَلِكَ فَقَالَ « إِنَّمَا ذَلِكَ سَوَادُ اللَّيْلِ وَبَيَاضُ النَّهَارِ »

Adiy b. Hâtim şöyle dedi: “Beyaz iplik siyah iplikten ayırt edilinceye kadar...” âyeti (Bakara, 2/187) indiği zaman, ben hemen bir siyah bir de beyaz iplik edindim ve bunları yastığımın altına koydum. Geceleyin (zaman zaman) bunlara bakmaya başladım; fakat bunları birbirinden seçemiyordum. Kuşluk vakti Rasûlullah'a gittim ve bunu kendisine anlattım. O da şu karşılığı verdi:

“Burada kastedilen, gecenin karanlığı ile gündüzün aydınlığıdır.”³³

(Rivâyetin buradaki anlatım şekli, hem sahâbenin bir âyeti nasıl anladığı konusuna, hem de Hz. Peygamber'in aynı âyeti ne şekilde yorumladığına bir örnektir. Adiy b. Hâtim'den gelen diğer bir anlatım şeklini daha önceki kısımda Hz. Peygamber'in tefsirine dair verdiğimiz örnekler esnasında zikretmiştik.)

• عَنْ عَائِشَةَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا - قَالَتْ كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُقْبِلُ وَيُبَاشِرُ ، وَهُوَ صَائِمٌ ، وَكَانَ أَمْلَكَكُمْ لِإِرْبِهِ . وَقَالَ قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ (مَارِبٌ) حَاجَةٌ . قَالَ طَاوُسٌ (أُولَى الْإِرْبَةِ) الْأَحْمَقُ لَا حَاجَةَ لَهُ فِي النَّسَاءِ

³² Buhârî, Umre 10, no: 1790.

³³ Buhârî, Savm 16, no: 1916.

Hiz. Âişe şöyle dedi: “Peygamber (s.a.) oruçlu iken (eşini) öper ve sarılırdı. O, sizin nefsinde en hâkim olanınızdı.”

(Buhârî, bu rivâyette geçen لَزِيْهَ kelimesinin anlamıyla ilgili olarak) dedi ki:

“İbn Abbâs “meârib” kelimesine (Tâhâ, 20/18) “ihtiyaç” anlamını vermiştir. Tâvûs da, “ülî’l-irbeti” ifadesini (Nûr, 24/31) “kadınlara ihtiyacı olmayan ahmak kimse” olarak anlamıştır.”³⁴

- عَنْ أَبِي بَنْ كَعْبٍ فِي قَوْلِهِ عَزَّ وَجَلَّ (وَلَنَذِيْقَنَّهُمْ مِنَ الْعَذَابِ الْأَدْنَى دُونَ الْعَذَابِ الْأَكْبَرِ) قَالَ مَصَائِبُ الدُّنْيَا وَالرُّومُ وَالْبَطْشَةُ أَوْ الدُّحَانُ - شُعْبَةُ الشَّائِئِ فِي الْبَطْشَةِ أَوْ الدُّحَانِ

Übey b. Ka’b, yüce Allah’ın: “*En büyük azaptan önce, onlara mutlaka en yakın azaptan tattıracağız!*” âyeti (Secde, 32/21) hakkında şöyle demiştir:

“(Yakın azaptan kasıt) dünya musibetleri, Rûm(ların galibiyeti), ansızın yakalanma yahut dumandır.” Ansızın yakalanma mı duman mı olduğu konusundaki tereddütlü ifade Şu’be’ye aittir.³⁵

- عُرُوْدُهُ أَنَّهُ سَأَلَ عَائِشَةَ عَنْ قَوْلِهِ تَعَالَى (وَإِنْ خِفْتُمْ أَنْ لَا تُفْسِدُوا فِي الْيَتَامَى فَانكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَاءِ مَثْنَى وَثُلَاثَ وَرُبَاعَ فَإِنْ خِفْتُمْ أَنْ لَا تَعْدِلُوا فَوَاحِدَةً أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ ذَلِكَ أَدْنَى أَنْ لَا تَعُولُوا) . قَالَتْ يَا ابْنَ أُخْتِي ، الْيَتِيْمَةُ تَكُوْنُ فِي حَجَرٍ وَلِيَّهَا ، فَيَزْعَبُ فِي مَا لَهَا وَجَمَالُهَا ، يُرِيدُ أَنْ يَنْزَوِّجَهَا بِأَدْنَى مِنْ سَنَةِ صَدَاقِهَا ، فَتُهْوَأُ أَنْ يَنْكِحُوْهُنَّ إِلَّا أَنْ يُفْسِدُوا لَهُنَّ فَيَكْمِلُوا الصَّدَاقَ ، وَأُمْرُوا بِنِكَاحٍ مِنْ سِوَاهُنَّ مِنَ النِّسَاءِ

Urve, Âişe’ye yüce Allah’ın şu âyetini sormuştur:

“Eğer (kendileriyle evlendiğiniz takdirde) yetim kızların haklarına riayet edememekten korkarsanız, beğendiğiniz (veya sizin için helâl olan) kadınlardan ikişer, üçer, dörder nikâhlayın. Şayet haksızlık yapmaktan endişe ederseniz, o zaman bir tane ile yahut da sahip olduğunuz (câriyeler) ile yetinin. Bu, adaletten ayrılmamanız için en uygun olanıdır.” (Nisâ, 4/3)

Âişe şöyle demiştir: “Ey kız kardeşimin oğlu! Yetim kız, velisinin himayesinde bulunur da, onun malı ve güzelliği velisinin hoşuna gider ve yaygın mehir miktarının en azı mukabilinde onunla evlenmek ister. İşte onlar, (o kızlar) hakkında adalet etmedikçe ve mehirlerini eksiksiz vermedikçe onları nikâh-

³⁴ Buhârî, Savm 23, no: 1927.

³⁵ Müslim, Sıfatü’l-Münâfikîn 42, no: 7070.

lamaktan men edildiler ve bunlardan başka kadınlarla nikâh yapmakla emr olundular.”³⁶

Değerlendirme

Buraya kadar olan kısımda tefsir kelimesinin anlamı, te'vil kelimesi ile aralarındaki benzerlik ve farklılıklar anlatılmış, özellikle Hz. Peygamber'in Kur'ân âyetlerine yaklaşımı ile anlama ve yorumlama metodu yeterince örnek eşliğinde ele alınmıştır. Ayrıca az da olsa sahâbe ve tâbiîn dönemi âlimlerinin tefsir örnekleri de sunulmuştur.

Öyle anlaşıyor ki, İslâm tarihinin bütün dönemlerinde Kur'ân âyetlerini anlama ve yorumlama faaliyeti Müslüman ilim adamlarını oldukça meşgul eden bir konu olmuştur. Âyetlerin anlaşılma çabası gittikçe artan bir ivme kazanmış ve bu çabanın sonucunda çok önemli tefsir kitapları yazılmıştır. Bütün bu kitapların ana hedefi, daima Yüce Allah'ın muradını en isabetli bir şekilde tespit edebilmek, yani murad-ı İlâhî'yi ortaya koyabilmektir.

Hz. Peygamber dönemi tefsir faaliyetlerinin merkezinde doğal olarak Rasûlullah aleyhi's-selâm bulunmaktaydı. Bir anlamda o, Kur'ân-ı Kerim'in ilk ve en önemli müfessiri idi. Âyetlerin maksadına uygun olarak anlaşılması ve uygulanması noktasında Allah Rasûlü her an ashâbını gözetim altında tutmuş ve yanlış anlamalara meydan vermemek için gerekli müdahaleleri anında yapmıştır. Bu anlamda çalışmamız esnasında Adiy b. Hâtim'den naklederek kaydettiğimiz rivâyet çok enteresan bir noktaya vurgu yapmaktadır. Anlaşılan o ki, ilgili âyetteki “beyaz iplik” ve “siyah ipliği” gerçek manası üzere alan Adiy, samimi bir niyetle yastığının altına beyaz-siyah iki iplik koymuş ve gecenin muhtelif zamanlarında bakmak suretiyle onların renklerini ayırt edebileceği vakte kadar sahur yemeğini yemeye devam etmiştir. Ne var ki bu uygulamadan bir türlü istenen sonucu alamadığını ve çok zorlandığını gördükten sonra da, sabah olur olmaz Hz. Peygamber'e müracaat ederek durumu kendisine arz etmiştir. Rasûlullah ise bu âyetin nasıl anlaşılması ve yorumlanması gerektiği noktasında meseleye bir açılım getirmiş ve hem Adiy'in hem de diğer sahâbîlerin rahatlamasına imkân vermiştir.

Bu noktada Hz. Peygamber'in gelen vahiyleri yazdırır yazdırmaz sahâbeye tebliğ ettiği sırada açıklama ve yorum yapıp yapmadığı hususu, üzerinde durulmaya değer bir konu olarak karşımızda durmaktadır. Şayet Hz. Peygamber Adiy b. Hâtim örneğinde gördüğümüz gibi daha işin başında gelen bütün âyetleri gereği gibi tefsir etmiş olsaydı, bu durumda Adiy'in o âyetleri yanlış uygulamasına meydan verilmemiş olurdu. Bize öyle geliyor ki, muhtemelen Rasûlullah (s.a.) Allah'ın âyetlerini vahiy kâtiplerine yazdırdıktan sonra ihtiyaç duyuldukça açıklamada bulunmuş; şayet âyetin metninde veya muhtevasında kapalı kalan noktalar bulunmuyor ise açıklama gereği duymamıştır. Adiy örneğinde muhtemelen

³⁶ Buhârî, Nikah 1, no: 5064.

Rasûlullah o âyetin nasıl yorumlanacağını anlatmıştı ama Adiy b. Hâtim bundan haberdar değildi şeklinde düşünmemiz de mümkündür. Durum ne olursa olsun, sonraki dönem tefsir faaliyetlerinde sıklıkla gördüğümüz üzere bütün âyetlerin teker teker ele alındığı, Kur'ân-ı Kerim'in baştan sona açıklandığı, metinlerin incelikleri üzerinde durulduğu, hükümlerin istinbat edildiği vs. sistemli bir tefsir faaliyetini Hz. Peygamber'in hayatta olduğu dönem içerisinde görmemiz mümkün değildir.

Sahâbe ve tâbiîn döneminde tefsir faaliyetinin çok daha ivme kazandığını ve özellikle İbn Abbas ve İbn Mes'ûd aracılığıyla gelen yorumların artık sistemleşmeye başladığını, ekolleşmelerin ortaya çıktığını görüyoruz. Bu sistemleşme aynı zamanda tasnif eser olarak da ilk ürünlerini vermeye başlamış ve böylece ilk tefsir kitapları yazılmıştır. Bu dönemde yazılan hadis kitapları da kendi bünyelerinde Kitâbü't-Tefsir diye adlandırdıkları bir ana bölüme yer vermeye başlamışlardır. Özellikle *Kütüb-i Sitte* adı verilen altı ana hadis kitabının üçünde (Buhârî ve Müslim'in *el-Câmiu's-Sahih*'leri ile Tirmizî'nin *Sünen*'inde) tefsir kısmı ana bölümlerden biri olarak yer almıştır. Bunlar arasında özellikle Buhârî'nin kitabı birçok karakteristik özelliği uhdesinde barındırmaktadır. Hadis kitaplarının Tefsir bölümleri, Kur'ân'ın baştan sona bütün âyetlerinin Hz. Peygamber tarafından yapılmış yorumlarını içermese de onun çeşitli âyetlere yönelik sergilediği bakış açılarını ve yaklaşım tarzını bu bölümlerde görebilmemiz mümkündür. Bu açıdan bakıldığında Tefsir faaliyetlerinde Hz. Peygamber'den rivâyet edilen bu hadislerin önemli bir boşluğu doldurduğunu ve müfessirlere ipuçları sunduğunu söylememiz mümkündür.